

ILIRIZAM U ĐAKOVU

I. KNJIŽEVNOST U SLAVONIJI PRIJE ILIRIZMA

1. Predilirska književna nastojanja

Početkom 19. stoljeća djeluje na području đakovačke biskupije nekoliko pisaca svećenika čija djela literarno nisu značajna, ali ideje koje oni nose u njima, kao prethodnici ilirizma, vrijedne su da ih se поблиže ispita.

Najznačajniji je od njih Adam Filipović (Velika Kopanica 1792. – Gorjani 1871.), kapalen u Osijeku, duhovnik u đakovačkom sjemeništu i od 1832. do smrti gorjanski župnik. Na samome početku svoga rada objavio je Reljkovićeve „Satira“ (Osijek, 1822.), bilo je to treće izdanje a prvo nakon autorove smrti – što je za Filipovića značajno. I on se, naime, kretao tragom Reljkovićeve, njegova prosvjetiteljskog rada, želeći poučiti narod a pouku je zaodjenio u stihove. „Satiru“ je dodao Filipović životopis svoga uzora u stihovima, istina bez veće vrijednosti.

Iste je godine objavio i „Razgovor priprosti“ (Osijek, 1822.), „razgovorno dilce“ u kojemu „u stihovima u obliku razgovora vrtlara, njegovih komšija i znanaca s povrćem, koje se brani od prigovora svake ruke, što mu ih oni čine, i u toj obrani se iznosi moralna pouka i mudri savjeti za svakidašnji život“¹⁾

Iduće godine tiskao je „Život ..... Antuna Mandića“, 1830. pjesmu o novoimenovanom biskupu Sučiću a potom prigodnicu u čast biskupa Kukovića, o kojima poslije. Za djecu je napisao knjižicu „Vridna pamtenja“ (Osijek, 1834.) u obliku mudrih rečenica. Jedino je njegovo veće prozno djelo „Prigled“ (Osijek, nakon 1847.), polemička knjiga o slavenskom bogoslužju.

Najznačajniji je Filipović ipak kao urednik i pisac „Novoga i staroga kalendara slavnskoga“ od 1822. (ili 1825.) do svoje smrti.

„Filipovićeve je kalendar ovako uređen: svaki godišnjak ima odjelit kalendarski i

¹⁾ T. Matic, Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije preporoda, Zagreb, 1945., str. 84.

zabavni dio; zabavni se pak dio napose još dijeli na pouku i zabavu.... U zabavnom dijelu obično zapremaju poučni članci časnije mjesto. Oni su od česti historičke, od česti filološke, od česti gospodarske sadržine..... Zabavni članci ili su pjesme ili proza. Među pjesmama pretežu one, koje su izrazito satiričkomoralnoga sadržaja; ponešto ima basana, ostatak su pjesme različna sadržaja. Prozni su članci ponajviše kraće pripovijetke i anegdote...²⁾

Stariji je od Filipovića, a i prije se javio u književnosti, Karlo Pavić (Tovarnik 1779.-Đakovo 1859.), župnik u Mitrovici i Vinkovcima te kanonik (1832.) u Đakovu. Pavić je jedan od najznačajnijih prigodnih pjesnika u Slavoniji početkom 19. stoljeća. Najznačajnije mu je djelo „Politka za dobre ljude“ (Pešta, 1821.) koju je „poslavončio“ iz njemačkoga. O značenju te knjige poslije.

Još 1803. preveo je iz latinskoga „u ilirički jezik za duševnu pobožnih štioch zabavu“ „Slavulj svetoga Bonaventure“. Dvije godine kasnije objavio je „Upućenje u znanost iz latinskoga“, to je računica, druga računica u Slavoniji (prva tri godine prije: „Upućenje u brojoznanje“!).³⁾

Tiskao je dvije knjige molitava (1808. „Svakdanja smrti uspomena za dobiti dobru smrt“ i 1835. „Knjižica štijenja i molitava za vojnike“), „Kratki kerstjanski-katoličanski nauk“ (Osijek, 1827.) i drugo. Sva su ta djela napisana slavonskim grafijskim sustavom.

Posljednje svoje djelo napisao je 1852., i to novim pravopisom, nakon sedamnaestogodišnje šutnje, posvećeno Gutenbergovoj uspomeni.

Pomagao je književnom povjesničaru P.J. Šafariku pri sakupljanju građe za njegovu knjigu „Geschichte der südslavischen Literatur“ (Prag, 1864. u 3 knjige) u kojoj ga češki znanstvenik spominje sa simpatijama i kao pisca.

Značajni su prigodni pjesnici braća Josip Mihalić (1781. - 1848.), župnik u Sotu, i Antun Mihalić (1786-1847.), petrovaradinski župnik. Prvi je samo prigodni pjesnik a drugi je objavio u Novom Sadu 1829.-1830. u 4 knjige „Pridike i homilie za prve nedilje i svetkovine priko cile crkvene godine“.

Mihailo Mihaljević (†1830.), župnik u Drenju, napisao je u stihovima 1822. „Mandićevac iliti novi vinograd“, posvećen biskupu Mandiću kojega hvali jer se brinuo i za gospodarski procvat Đakovštine, 1823. knjigu moralnog sadržaja „Dilorednik za kripostljubnu zabavu“ (Osijek, Divaldova tiskara, str. 152) te prigodnu pjesmu Franji Kolundžiću, kanoniku i piscu.

Odmah nakon K. Pavića susrećemo Franju Kolundžića (†1827.), župnika u Ivankovu i potom kanonika u Đakovu, koji je objavio u Osijeku 1809. „Govorenje pokopno“ u povodu smrti biskupa Krtice.

²⁾ V. Dukat, Književno-prosvjetni rad Adama Filipovića Hendeltalskoga, RAD JAZU 203., 1914., str. 52-3.

³⁾ M. Pavić, Književna slika Slavonije u prvjoj poli 19. vieka, Glasnik biskupije bosansko-srijemske, br. 19. iz 1891., str. 228.

Jedan od prvih pisaca koji se školovao u đakovačkom sjemeništu bijaše Bartol Pavlič (Klokočevik 1790-1838.), prebendar u Đakovu i župnik u Levanjskoj Varoši gdje je i umro. Objavio je u dvije knjige u Budimu 1827. „Sveta govorenja za sve nedilje, kroz cilu godinu, složena i rečena u stolnoj crkvi đakovačkoj“. Iste godine tiskao je u Osijeku prigodnu pjesmu o Gabri Jankoviću a godinu dana kasnije još jednu o njegovoj bolesti i ozdravljenju.

Konačno, spomenuti je Stjepana Opoevčanina (Tovarnik 1739. - Đakovo 1817.), župnika u Ivankovu i Tovarniku, prodirektora sjemeništa i kanonika, latinskog pjesnika koji je napisao i latinsku pjesmu prigodom osnivanja đakovačkog sjemeništa.⁴⁾ Opoevčanin je objavio još 1774. u Osijeku prigodom imenovanja za biskupa M. F. Krtice knjigu „Muse Syrmico-Slavonica amplissimis....“.

O Opoevčaninu pisao je fra Josip Jakošić u rukopisu „Scriptores Interamniae“ (1795.) koje je, nadopunjeno 1830., objavio M. Šrepel.⁵⁾

2. Prigodnice o đakovačkim biskupima

U prvim desetljećima 19. stoljeća đakovački su biskupi svojim imenovanjem, radom i smrću nadahnuli književnike u Slavoniji da napišu dvadesetak prigodnica „kojima se u doba književne uspavanosti slavonske ne može poreći znatna literarna i kulturna važnost u historiji cjelokupnoga plemena hrvatskoga.“⁶⁾ Biskupi su, naime, „među velikašima tadašnje Slavonije, jako poplavljene tuđinskom vlastelom, svakako imali najviše razumijevanja za duševni život svojega naroda, te su pjesnici tih prigodnica, od reda svećenici, vidjeli u njima ne samo svoje duhovne stariješine, nego i ponajjači oslon prosvjetnoga i književnoga nastojanja u Slavoniji.“⁷⁾

Riječ je o biskupima M. F. Krtica (1773-1805.), A. Mandić (1806-1815.), E. K. Rafaj (1816-1830.) i M. P. Sučić (1830-1834.).

U povodu Krtičine smrti održao je F. Kolundžić 29. srpnja 1805. „Govorenje pokopno“ koje je objavio u Osijeku, u Divaldovoj tiskari.

„Govor je ovaj jedan od najznatnijih i najzaokruženijih crkvenih govora, što nam je uopće ostavilo ono doba u hrvatskom književnom jeziku. Kolundžić se u tom govoru prikazuje kao svećenik široke naobrazbe, koji je umio uza sav svoj retorski i teološki pribor sačuvati individualnost svoje osobite ličnosti.“⁸⁾

⁴⁾ Tiskao M. Pavić u knjizi „Biskupijsko sjemenište u Đakovu 1806-1906.“, Đakovo, 1911., str. 66-7.

⁵⁾ M. Šrepel, Jakošićev spis: Scriptores Interamniae, Grada za povijest književnosti hrvatske II., 117-153. O Opoevčaninu str. 134.

⁶⁾ N. Andrić, Prigodni spisi o Strossmayerovim prethodnicima, Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava, Zagreb 1900., str. 170.

⁷⁾ T. Matić, isto, str. 99.

⁸⁾ N. Andrić, isto, str. 170.

Antun Mandić jedan je od najznačajnijih đakovačkih biskupa, zaslužan za hrvatsku književnost i školstvo, a i sam je bio pisac. O njemu postoje tri prigodnice: „Pokopno govorenje“ Karla Pavića iz 1815., Mihaljevićev „Mandićevec“ iz 1822. i „Život velikoga biskupa .... Antuna Mandića“ A. Filipovića iz 1823.

Najznačajnija je Filipovićeve prigodnica, „najveće pako stihovano djelo, što ga je donio treći decenij ovoga vijeka slavonskoj književnosti“ (N. Andrić).

Filipović je progovorio o mnogim problemima kulturnog života u Slavoniji. Ustao je u obranu kola i narodnog veselja, iako je poštovao Reljkovića koji ih je, kako je poznato, osuđivao kao štetne.

Mlogi vele, da igranje jest zločesti običaj ...
i zato branit žele kolo, igru, veselje,
da se ljudi ne vesele, već da tražu postelje.
Ja rič svoju tud podlažem: igra hasna jest zdravlja.

Ali ob dan prostom puku dopustit igrati
reći hoće ić na ruku i veselje njem dati,
da za teško svoje brime zaboravi igrajuć,
jer će lako svoje ime zaboravit poslujuć.

Progovorio je Filipović i o školovanju pa uspoređio Slavonca s Nijemcima:

jere Nimci dicu svoju daju škulat i vrlo rad
domovinu za moć svoju upravljati i od sad...
a mogo bi Njmce glede učit dati ditiću,
da i oni od sad lebde sebi steći kad sriću.

U tome se razlikuje od Reljkovića kojemu nije smetalo doseljavanje Nijemaca u Slavoniju.

O biskupu Rafaju napisano je najviše prigodnih spisa. O njegovu imenovanju pisali su Ivan Jozepac, osječki župnik, 1816. , J. Nikolić „Pisma pastirska“ 1816., a K. Pavić iste godine „Zbor Pivalica u Fruškoj gori pribivajućih“. Tome treba pridodati pjesmu Marka Horvatovića, zagrebačkoga župnika, „Obradošćenje biskupata đakovačkog“.

I o pedesetgodišnjici Rafajeva misništva napisali su ta trojica prigodničara također pjesme. Jozepac „Jubileum Sacerdotale“, J. Mihalić „Pismu prisvitlomu i pripoštovanomu gosp. Em. Karli Rafaju“ a Pavić „Emerik Karlo Rafaj biskup“ – sve 1826.

A nakon njegove smrti napisao je Antun Mihalić „Odu Em. Karlu Rafaju biskupu đakovačkomu“ (Novi Sad, 1830.).

Jozepčeve su pjesme najslabije a i Horvatovićeve pjesma nema većega značenja. Prigodne se pjesme J. Mihalića „svojom književnom važnošću toliko izdižu nad Jozepčeva djela, da se Jozepčevo ime kao ime pjesnika-prigodničara jedva

može i napomenuti pored imena Mihalićeva.“ (N. Andrić, isto, str. 182.)

I o biskupu Sučiću postoji nekoliko prigodnih spisa. A. Filipović objavio je u Osijeku 1830. „Verše prigodom primištenja P. Matie Sučića s biskupata stojno-biogradskog na đakovački“. Iste je godine i A. Mihalić tiskao u Novom Sadu pjesmu „San u vrime svečanoga uvoda Pavla Sučića“ a njegov brat Josip godinu dana kasnije u Budimu „Domorodkinja vila“. U Budimu je i K. Pavić objavio „Miroprprivku, s kojom P. M. Sučića.... podložno stado duhovno pripivkom pozdravlja“.

O progodnicima Josipa Mihalića napisao je Nikola Andrić: „Svježina idilskog daha.... ugodno se doimlje i u ovom posljednjem Mihalićevom djelu...(napisao je) pet prigodnica, koje se dižu do znatne književne vrijednosti, te se med svim spomenutim prigodničarima slavonskim upravo on može nazvati prigodničarom per excellentiam, jer sve, što je napisao, napisao je, pobuđen javnim narodno-crkvenim prilikama, a te je prilike umio oviti nekom umiljatošću, spretnošću i klasičnošću svoje načitanosti, koja niti je u to doba pružala niti je mogla pružiti bog zna kakvih beletrističkih plodova, moramo ove Mihalićeve prigodnice uvažavati i isticati kao znatne beletrističke radnje, koje se mogu i moraju ubrojiti među najbolje radnje ove hrvatske pokrajine iz prve trećine našega vijeka.“ (str. 185.)

Značajna je i prigodnica drugoga Mihalića o kojoj će biti govora u trećem dijelu ovoga poglavlja.

Nikola je Andrić precijenio književne vrijednosti prigodnih pjesama o đakovačkim biskupima. Mnogo realniji bio je Tomo Matić, najznačajniji proučavatelj hrvatske književnosti u Slavoniji:

„Književna vrijednost naših prigodnih pjesama je uopće vrlo čedna, no iz njih često izbijaju zrake, koje zanimljivim svjetlom osvjetljuju kulturna nastojanja i poglede naših intelektualaca u predvečerje Preporoda..... Iako je panegirički karakter već u samoj naravi prigodnica, valja našim pjesnicima priznati da su općenito imali ukusa i osjećali, da se pretjeranim slavljenjem čitaoci odbijaju i da se njima postizava protivno od onoga, što se željelo.“ (T. Matić, isto, str. 101.)

3. Misli o osnivanju književnog društva u Slavoniji

Hrvatska književnost u Slavoniji u prva tri desetljeća 19. stoljeća nije dovoljno proučena. Poznati književni povjesničar Branko Vodnik pisao je u „Povijesti hrvatske književnosti“ (Zagreb, 1913.):

„Pa ipak ni slavonska književnost, kojoj je životna klica bila ideja prosvjetiteljska, nije stekla veće značenje u razvitku hrvatske književnosti, jer je i njezin razvitak najednoč bio prekinut: ona se zapravo počinje od Reljkovićeve „Satira“ i kad je Reljković prestao raditi, a radio je do svojih posljednjih dana, tada se s njime našla na sklonu i slavonska knjiga. *Ona počinje s drugom polovicom*

XVIII stoljeća i s njime zajedno svršava (istakao K.P.).“ (str. 365.)

U drugoj svojoj raspravi, „Slavonska književnost u XVIII vijeku“ (Zagreb, 1907.), on je pisao:

„Na koncu XVIII vijeka u slavonskoj književnosti nema druge knjige do nabožno-poučne, a u XIX vijek prešlo je od ovoga rada malo ili ništa. Slavonska književnost ponovno nalazi u onome položaju, u kojem je bila prije Reljkovića: **nema potrebe za knjigu, nema pisaca i nema knjiga....** u Slavoniji bio (je) književni rad kroz tri decenija u oči preporoda kao prekinut.“ (V. Dukat, isto, str. 125. Istakao V. D.)

Takva su shvaćanja pogrešna, kao što smo vidjeli i do sada, a riječ je o nekolicini pisaca. Vodnik je pogriješio i u određivanju doljnje granice književnog rada u Slavoniji. Književnost u Slavoniji postoji i početkom 18. stoljeća. Ipak, ne može se poreći da je književna vrijednost tih djela u prva tri desetljeća prošloga stoljeća skromna. Međutim, u nekih se od tih pisaca javljaju već i ideje o osnivanju književnog društva, ideje koje su utrle put ilirskim shvaćanjima u Slavoniji.⁹⁾

„U predvečerje preporoda, djelujući u malim slavonskim sredinama vrlo često u složenim i nepovoljnim povijesnim okolnostima, kulturni i književni radnici iz Slavonije činili su u granicama svojih mogućnosti sve do ilirizma i Strossmayera brojne pokušaje da se nešto značajnije ostvari i na znanstvenom i na književnom području.....“ (D. Švagelj, isto, str. 447.)

U predgovoru „Politike za dobre ljude“ progovorio je Karla Pavić o izdavanju rječnika. Budući da rječnik ne može napisati jedan čovjek, predlaže on da se osnuje književno društvo:

„Od mojih Domorodacah, materinskog Jezika Ljubiteljah, kojisu kadšto ili u razgovoru od Jezika Slavonskoga, ili u Pridikah od mene koju lipu rič našu čuli, prinuđen da bi za korist Naroda, i ukrasenje Jezika Slavonskoga ili Ričnik, ili kakvu drugu hasnovitu Knjigu materinskim Jezikom izdao; buduće Ričnik posao, koi od jednoga Čovika, s drugima službenima poslovih obterašenoga, trudbu mlogih godinah iziskuje, ili koise za godina danah od mlogih samo glavah u društvo učeno složenih, za kojim Slavonci zalud uzdišu, doveršit može....“

Nakon njega pisao je o književnom društvu Adam Filipović u „Novom i starom Kalendaru slavonskom“ 1826.:

„Viditi možemo svaki Dan, dasuse drugi Narodih verlo počeli tersiti, svoj domorodni Jezik i Knjiženstvo podizati, i o tomu raditi, da Korist i Slavu svojemu Puku i jeziku učinu. I mi imamo sada živući(h) i naučni(h) Ljudih,

⁹⁾ O tome je pisao D. Švagelj u raspravi „Nastojanja oko osnutka znanstvenog i književnog društva u Slavoniji“, Zbornik Đakovštine 1., Zagreb, 1976., str. 441-467.

koji ljube svoju Domovinu, Jezik, i Knjiženstvo, koibii(h) znali i mogli pizati, samo daje Trošak za Štampanje.

Kroz Pridbrojenje verlo jest teško za Izdavaoce, i zaoto malose koji usudi Knjigu dati štampati, a slabo koji ima sam toliko Novacah daju izdade na svoj Trošak.

Bračo! zarse nebi u tolikom Okolišu Slavonske Zemlje jedno 30 ili barem 60 mogućih Dobročiniteljah najti moglo, od kojihbi svaki po 10 ili barem 5 komadah Slavonskih Knjižicah, koje na Svitlost izhode, kupio? barem da otako svaki Izdavaoc 300 Knjigah može dati uštampati.“

U daljnem tekstu napravio je Filipović i plan rada toga društva: „Akobise ovako slavno domorodno Sdruženje sabralo (što iz Ljubavi prama Očevini nedvojim da nebi moglo biti) na sljedeći Način moglobise urediti:

Jedan bise od ovoga Sdruženja, umilan, i komu Vrime nekrati za Upravitelja odabrao.

Svaki Pisaoc, kojibi s Pomoću ovoga Sdruženja svoju Knjižicu na Svitlost dati hotio, morobise Upravitelju javiti i Knjižicu za Razvidenie njemu poslati (dase nebi praznog Sadržaja Knjigeh na dobročiniteljski Trošak izdavale).

Upravitelj bi imao Knjižicu prošitati, i svoje Mislenje svrhu nje sva komu Članu ovoga Sdruženja, navistiti.

Moraobise jedan vlastiti Štampar iznajti, kojibi takve Knjigeh s' lipima i čistima Slovih, za malu Cinu štampao. (...)

Budući pako dabi ovo Sdruženje samo 300 Komadah Knjižicah o svomu Trošku štampanih uzelo, neka bude Pisaocu dopušteno, još o vlastitom Trošku 200 Komadah zajedno uštampati dati (kojebiga mlogo jeftinije stalo, da i on svoju Hasnu od Pisanja ima).

Svaki Član dobije za svoje Novceh onoliko Knjigah, na kolikose Dilovah njegovo Dobročinstvo razkrili koje Knjige posli raspoklanjati, ili da niki dio Novca natrag dobie, razprodati može.“

„Ja dok ovo pišem i štampati dajem, – završava Filipović – *veće sam našao Dobročiniteljah, koji vrućoželjno k' ovomu Sdruženju prihode kano lipa Zornica k' vedrom Danu...*“

Pavić je, dakle, nabacio ideju o potrebi osnivanja književnog društva, Filipović je razradio već cijeli plan a Antun Mihalić, u „San...“, predložio je da se društvo osnuje u Đakovu:

„Jurve davno, ova vruća želja u Serdcu svakoga pravoga, dobroga, i plemenito mislećega Domorodca kipi, da se u Slavoniji Učno Društvo podigne, po koga trudu, bi se Jezik Slavonski utverdio, i izverstio; lipa i korisna Znanja svake verst, u istom Jeziku, podigla i procvala, i tako Razum prosvitlio, a serdce oplemenilo, jednom Ričjom, Narod naš ugladio. O kolika Dobra nebi iz takvog“

Učnog⁹ Društva protekla, i po cilom Narodu razlila se, na općinsko sviuh dobro! *Možebit, da bi se takvo Učno Društvo, najbolje, i najsrnitie u Đakovu ustanovit moglo.* Svaki bi doisto, u to ime, i na ovu slavnu odluku, svoj dilak rado pružio; a naša Gospoda, i (p.n.) Velikaši Slavonski, bi to još s-darežljiviom rukom činili. Njihovo pako pridobro Ces. Kral. Veličanstvo bi k-tome dragovoljno privolilo.“ (bilješka na str. 8-9)

Zanimljivo je da sva trojica pozivaju na druge koji su istoga mišljenja a Mihalić tvrdi da se ideja javila davno. Književno društvo ipak nije osnovano.

U to vrijeme pada i posljednji napor da se prije Preporoda riješi grafijsko pitanje (dopisivanje T. Koščaka i G. Čevapovića), Katančić piše svoj „Pravoslownik“, etimološki rječnik (53 000 riječi, do riječi „Svemoguch“) a Bogdanić i Nagy pokušavaju tiskati novine. Svi ti pokušaji pokazuju nam da se i u Slavoniji javljaju nova shvaćanja. Iako ti prijedlozi nisu oživotvoreni, svjedoči nam da su i književnici u Slavoniji razmišljali o razvitku književnosti. I njihova su shvaćanja pomogla da ilirizam prode u Slavoniju praktički bez otpora.

II. ĐAKOVAČKI ILIRSKI KRUG

1. Đakovački ilirci

Književnici su djelovali u Đakovu i na području biskupije i prije Hrvatskog preporoda.¹⁰ Kada su ilirci u Zagrebu izašli sa svojim programom, nisu naišli u Đakovu na otpor, naprotiv taj je pokret podržan i razvijan.

U to vrijeme bilo je Đakovo mali grad s nešto više od 2000 stanovnika.¹¹ Godine 1847. posjetio je mladi Adolf Tkalčević Đakovo i opisao ga u „Danici“ (br. 39. od 25. rujna 1847.):

„Sunce je gasnuću svoju svijetlost po okolicach sakupljalo, da tim većom žarkostju grane na protivnoj strani, kad me g. T(opalović). povede napolje, da mi pokaže znamenitsti tog gradića. Perva biaše rezidencija biskupova i do nje ležeći vertić, što sam gledao s velikim zadovoljnostju, zatim nova okrasa Đakova, t.j. samostan milosernih sestarah, kakovim se naš Zagreb jurve ponosi. Iz temelja vidit je, da će biti sjajna zgrada, i da će pod puno odgovarati svojoj sversi.“

¹⁰) Mislim da bi čitav pokret trebalo nazivati Hrvatskim preporodom. Unutar preporodnih strujanja razvijali su se različiti književni, jezični i politički pravci od kojih je ilirizam bio dominantan i nametnuo svoja shvaćanja cijelome razdoblju. Danas prevladava mišljenje da je preporod trajao od 1835. do 1848. godine.

¹¹) Godine 1845. imalo je Đakovo 2078 stanovnika, od toga 2057 katolika, 1 pravoslavca, 1 evangelista i 19 Židova (M. Cepelić, Đakovačka groblja, Đakovo, 1916., str. 36-7.).

Đakovo je tada imalo dvije škole: bogoslovno sjemenište i pučku školu. Sjemenište je osnovao 1806. biskup Mandić; imalo je studij filozofije i studij teologije. Upravo je sjemenište postalo središtem ilirizma. Njemu su se priklonili i bogoslovi, koji su 1841. osnovali svoj zbor, i profesori. Osnovna škola osnovana je 1752. Imala je tri učionice i bila je obospolna, tj. zajedno su je pohađala i muška i ženska djeca. Postoje podaci da je učitelj Ivan Hummel učestvovao u ilirskim gibanjima.

Od devet župa u Đakovštini u četiri su postajale škole, u Đakovu, Gorjanima, Piškorevcima i Semeljcima. Za ilirizma osnovane su škole i u ostalim župama Drenju, Levanjskoj Varoši, Punitovcima, Trnavi i Vrbici. Školu je od 18. stoljeća (1780.) imalo i Vrpolje koje je pripadalo Vojnoj krajini.

Središta su ilirizma u Slavoniji Đakovo, Vinkovci, Brod i Požega. Mato Topalović pisao je 18. siječnja 1845. iz Đakova A. T. Brliću:

„Mi ovdie svi smo Iliri, živi Iliri.“⁽¹²⁾

Ilirizam je pokret mladih ljudi⁽¹³⁾ koji potječu uglavnom iz puka, iz obespravljenih klasa u feudalnoj Hrvatskoj. Očevi su im seljaci, obrtnici ili mali činovnici. I đakovački ilirci bijahu bogoslovi, niže svećenstvo i profesori na sjemeništu.⁽¹⁴⁾

Pa ipak, nije ilirska shvaćanja aktivno podupiralo više od nekoliko desetaka ljudi. Građani i obrtnici nisu se isticali. Obrtnici, koji su još 1813. osnovali ceh, pisali su protokole na njemačkom jeziku i tek kada je uveden apsolutizam prelaze na hrvatski. Jedan je od rijetkih građana Pavao Penjić, exactor (potraživač). Drugi je Đ. Lucić, đakovački trgovac, koji je namjeravao osnovati u Đakovu knjižaru.

Građani i činovnici ponekad bi kupovali knjige. Pretplatu je skupljao najčešće Topalović. Iz njegova pisma Babukiću (18. 12. 1845.) iz Đakova (K. Pavić, Iz korespondencije) saznajemo tko se pretplatio na časopis „Iskra“: župnika i kapelana 7, profesora na sjemeništu 5, činovnika 9 i 1 učitelj (M. Stojanović u Babinoj Gredi). Činovnici su ovi: španovi Brnčić iz Đakova, Bölein iz Punitovaca, Sököly iz Trnave, pisari Barlović i Leinfelder, kontrolor Russi, blagajnik Jaić, exactor Penjić i biskupov tajnik Mertz.

Pretplatu na knjige skupljao je i Penjić, poznato je da mu je Babukić 1845. poslao u tri navrata 81 knjigu (T. Smičiklas, isto, str. 32-3.)

¹²⁾ K. Pavić, Iz korespondencije hrvatskog književnika Mate Topalovića, Croatica (u tisku).

¹³⁾ Gaj je rođen 1809., Rakovac 1813., Vukotinović 1813., I. Mažuranić 1814., Vraz 1810., Topalović 1812., Tordinac 1813. itd.

¹⁴⁾ „Mađaroni su dokazivali natražnost Iliraca činjenicom, što je među njima bilo mnogo crkvenih ljudi. Doista, među najbučnije Gajeve sljedbenike pripadaš su zagrebački sjemeništarci i većina nižih svećenika. No sve su to bili članovi potlačenih klasa i po svome zvanju još uvijek ljudi drugog reda. I oni su u ilirizmu vidjeli sredstvo, s pomoću kojega bi se mogli izjednačiti s dotad privilegiranim klasama.“ (A. Barac, Književnost ilirizma, Zagreb, 1964., str. 47.)

Za cijelo vrijeme ilirizma đakovačkim je biskupom Josip Kuković (1834-1849.). On je pristajao uz ilirizam, ali se nije isticao.“ Presvijetli g. biskup goreć plemenitom vatrom za sve što je narodno....“ – veli Tkalčević.

Rakovac je posvjedočio kako su u Mađarskoj smatrali biskupa najvećim krivcem što je u Slavoniji postojala opozicija protiv mađarske dominancije:

„Ovdi još napomenuti, kako je onomad u Požunu palatin biskupa đakovačkoga Kukovića..... ukoravao, da je on glavni uzrok, što se je u Slavonii porodila opozicija proti Mađarštini, i što sada (proti dosadašnjem običaju) duhovnici varnedska spravišta na gomile polaze. Rečni biskup, koj malo govori, al mnogo misli, a još više za narod svoj čuti, šutio je na ovaj ukor.“

Rakovac govori i kako je Kuković dočekaio jednoga mađarskog pisca:

„Onomadne dođe k njemu u Požunu mađarski jedan spisatelj s tabakom od prenumeracije na jedno mađarsko djelo. Na što mu biskup odgovori: Niti ja mađarski jezik razumiem, nit ću ga se ikad učiti, dakle neću ni predbrojiti.¹⁵⁾

Najznačajniji je Kukovićev doprinos ilirizmu i hrvatskoj književnosti što je svojim darom od 400 for. srebra omogućio osnivanje Matice ilirske¹⁶⁾ – kasnije Matice hrvatske – u okviru zagrebačke Ilirske čitaonice. Na svojem općem redovitom saboru 10. i 11. veljače progovorio je predsjednik Janko Drašković o osnivanju Matice kao društva za izdavanje starih klasika ilirskih.

„U ovako ugodnom stanju literature naše položeni, mogli bi stalnom glavnicom provideni preštampeljivanje starih klasika ilirskih, a najpače dubrovačkih početi, jer međutim i ine proizvode naših novijih vrsnih spisatelja u kolo toga izdavanja primati, i tako iz prodanih knjiga glavnicu opet nadoknaditi.“

U nastavku govorio je Drašković o Kukovićevu daru:

„I budući veoma štovani, preosvećeni gospodin biskup đakovački, **Josip Kuković**, u ovo ime već 400 for. srebra – koji u našoj državnoj blagajni nalaze se – žrtvovao jest....“¹⁷⁾

Ta je svota poslužila kao osnova za izdavanje knjiga starijih i novijih hrvatskih književnika.

I drugi su Đakovčani pridodali svoje, skromnije priloge i postali članovi Matice: u listopadu 1845. po 5 for. kanonik Matić, drenjanski kapelan Knežević i M. Topalović (Topalovićevo pismo Babukiću od 19. 10. 1845. – K. Pavić, Iz korespondencije); istoga mjeseca sa po 10 for. profesori na sjemeništu J. J.

¹⁵⁾ Dnevnik Dragutina Rakovca, priočili E. Laszowski i V. Deželić, Zagreb, 1922., str. 6. i 7.

¹⁶⁾ „Presvijetli i prepoštovani gospodin, *Josip Kuković*, biskup đakovački, prineo je darežljivo na oltar domovine 400 for. srebra s naročitom odlukom, da se novci ti na unapređenje jezika i literaturre ilirske obrate.“ (Ilirske narodne novine br. 22. od 16. ožujka 1841.)

¹⁷⁾ J. Ravlić-M. Somborac, *Matica hrvatska*, Zagreb, 1963., str. 264.

Strossmayer i Vukmanić (pismo Babukiću od 24. 10. 1845.) i početkom 1846. prof. Andrić i župnik Jesenković (pismo Babukiću od 1. 3. 1846.). Dakako, to ne znači da nije bilo i drugih članova. Ovi su podaci crpljeni samo iz Topalovićevih pisama¹⁸⁾

2. Ljudevit Gaj u Đakovu

Ljudevit Gaj (1809-1872.), vođa ilirizma, vlasnik tiskare, osnivač i urednik „Ilirskih novina“ i književnog časopisa „Danice ilirske“, posjetio je dva puta Đakovo; jednom on osobno a drugi put njegov dvojnjak. Sredinom lipnja 1845. u vrijeme zabava sjemenišne mladeži, posjetio je Đakovo špijun koji se izdavao za Gaja, ali ga je Mato Topalović raskrinkao i otkrio u šupljem štapu razna pisma. O tome je odmah obavijestio u pismu (24. lipnja 1845.) Gaja:

„18. na večer dojde k nama u naš vert nekakav bradaš. Stane pa sluša, gdje djeca pjevaju, baš ovu pjesmu 'Madžari, Madžari, potomci od Hunah'.... Moj bradaš to slušajući najedamput skine svoju klapavu čepicu (kapicu), pak ti hrvatski stane: Gromovito živili bratjo domorodna, meni je drago, što sam u tako drušvo došel, cifrasto se u Vašu ljubav i milost preporučajem. Mi svi oko njega odkuda je: kako je? Iz Zagreba, veli, strani putnik. Tad će jedan između mladićah naših (što mi se je verlo dopalo), ne strani, ne, što je iz Zagreba, to nije strano kod nas, to je pravo naše. E, zafalujem cifrasto!

Pristupivši ja k' njemu zapitam, kako se on zove? to mu je bilo, kao grom da ga je ošinuo. Međutim skupi se odmah, pak, pogledavši u mene, reče: **Ja sam Gaj!** Moji mladići kao ukočeni izperva, a potom odmah zagermi Gaj, Gaj. Ja pak strelnem ga okom, pak zapitam opet: **Ko ste Vi, ko?** On već bijaše opazio, š kim ima posla, pak će odmah, ja sam Skender Gaj, Ljudevitov sinovac, on je moj stric. Uzmem ga ja malo na stranu, pak pitam sad ovo sad ono. Sve nekako smeteno govori, sad skokne na ovo, sad na ono..... Kraj tog svega ja se iz moje sumnje nisam mogo izkapat. Ovamo pjan ko majka (što običajemo kazat), ovamo opet tako nesložno razgovara i kano preplašeno. Povratimo se društvu. Mladež, uzamši čašu, htjede njemu kao takovom nazdraviti, to ja začuvši, zabranim, nego rekнем im neka nazdrave „**Ljudevitu Gaju i svoj njegovoj rodbini**“ (bio on nebio onaj za kog se izdaje). Da se cijelo Đakovo orilo, to se razumie, pjesmam na novo jedva kraj bude, već bo je vrijeme bilo i doma ić. Ja s njim ostrag ostanem. Razgovor opet, sve luđe i luđe. Već je opazit moro, da ga nepripoznajem za onoga, za kog se derži (iz koje namjere to ime uzeo, može se lahko dokučit). Najposlim zapitam ga, kad misli u Zagreb? odmah u rano jutro. Vi možebit mislite, veli mi, da sam ja špijon kakav. O, meni bi drago bilo, da ste, bar ste mogli čut i vidit, tko smo i šta smo. A kako ste nas sad čuli i vidili, takovi smo uvijek, i ostat ćemo

¹⁸⁾ Jedan je bio Ivan Matizović, prepošt đakovački i rožonjski biskup, sa 50 for. (v. J. Ravlić, isto, str. 27.)

do posljednje kapi kervi, pa ma isti Palatin, isti kralj da dojde....Jedan moj đak, bivši tamo u logici, u Zagrebu, mislio je izperva, da je nekakav **Gerencev**, tako bo mu je nalik. Međutim pošaljem ga, da sasvim izvidi, i nebi l' pravo ime izmamio, al sve badava, nedade se uhvatit. Vidio je međutim, da nie, istina Gerencev, al da je ipak jedan, kog je u Zagrebu među Turopoljci vidio, sa zelenom verbom u onom kreševu. Sve govoraše, da mu je ime i da ga zovu **Skenderbegom**. Na jednom mjestu (išlo bo je to, ko slepo, bez stida i srama prosit) zaištu mu pasoš.... Onaj isti večer, kad je moj đak kod njega bio, pokrade on kod gazde, gdje je bio nekoliko stvarih i to nov šešir, nove novcate čizme, 3 svilene marame i jednu novu košulju, pa **izpod žitah** (auf und davon!). Omalen je, al pokrupan; ridaste brade. Kazuje u kvartiru, da je svakakovih pisamah imao i štap šupalj, također pun pisamah,“ (Pisma pisana dru Ljudevitu Gaju i neki njegovi sastavci, Građa za povijest književnosti hrvatske knj. 6., Zagreb 1909., str. 249- 51.)

Očito je taj pijanac imao namjeru da kompromitira Gajev ugled u Slavoniji što mu zahvaljujući Topaloviću, koji je Gaja dobro poznavao, nije uspelo. Gaj je odista posjetio Đakovo godinu dana kasnije, ali nije od Đakovčana dobro primljen jer se viđeniji ilirci ne nalazahu u gradu, te je morao i u gostionici prenoćiti. Topalović je pošao Gaju u susret u Vukovar pa su se mimoišli i u Đakovu je ostao samo Strossmayer.

„Vi nas pohodiste u Đakovu baš u najgorje vrijeme. Ja se još sasvim ni sabrat ne mogu, da Vam podpuno žalost našu izjavim.... Imao se je kukavni moj kollega Strossmayer dosta prat i izgovarat, što vas komu od njih (t.j. doma bivših) odveo nije, al' kako mi kazuje nije ni moglo drugčije bit, nego kako je bilo. I ja sam ga malo korio, što Vas bar izpratio nije, nu valjda ste i sami na njem opazili, da je bio i on sam tako smeten u onaj par, da je sreća velika bila, što je još u Sjemeništu poručit mogao: nek se nevečera, te ste bar kaku taku večericu i zabavu tamo imali. Bar je mladež dužje priliku imala slušat Vas, kazuju bo mi, da su sve kradom na vratih stajali.... Bar ste se sami sad osvjedočili, da ono malo vatre i ljubavi prema jeziku i domovini u ovih strana ne dolazi **odozgor**, t.j. nedolazi od onih, od kojih bi moralo dolazit.“ (Građa knj. 6., str. 253- 5.)

3. Kazališne i glazbene priredbe

Đakovački su ilirci, kao što smo vidjeli, pripadali mahom svećenstvu, ostali **gradani** nisu u tolikoj mjeri podržavali ilirizam i hrvatsku književnost. Na njih su najviše djelovale kazališne i glazbene priredbe, pogotovo ako je u njima imao udjela hrvatski jezik.¹⁹⁾

¹⁹⁾ „Osjećajući, da su u tadašnjem društvenom poretku bili odvojeni od imućnih klasa, Ilirci su davali poticaje za različite kulturne priredbe i manifestacije. Mnoge su od njih imale svrhu, da pripadnike viših klasa predobiju za hrvatske narodne i kulturne težnje. One su često ostavljale nesumnjiv dojam na gledaoce.“ (A. Barac, Književnost ilirizma, str. 143.)

O kazališnim priredbama u Đakovu prije ilirizma nema nikakvih podataka, jer to područje nije nitko, istini za volju, ni proučavao. Glazba se međutim uvijek njegovala u Đakovu i đakovačkoj biskupiji.

„Što i tko je radio u Đakovu na glazbeno-narodnom polju, pravo ne znamo, jer nam nije nitko bilježio imena onih improvizatora varoških pjesama, koji su tu živjeli. Ali da ih i u Đakovu bilo, svjedoči nam usmena predaja, koja tvrdi, da su popijevke „Tamburica sitnim glasom“, „Na lijevoj strani“ i neke druge nikle baš u Đakovu.“²⁰⁾

U nastavku Kuhač piše o crkvenoj glazbi te posebno ističe biskupa Mandića. On je osnovao za katedralu crkveni glazbeni zbor koji se sastojao od pjevača (koralista), pjevačica i glazbara. Regent chori i kapelnik crkvenog zbora bijaše Jakob Heibel (od 1806. do 1826.), Mozartov šurjak, koji je u Đakovu umro. „Da je bilo i pjevačica i glazbara u tom zboru, svjedoče nam figuralne glazbene mise, koje je Heibel u Đakovu komponovao za mješoviti zbor (discant, alt, tenor i bas) uz **pratnju orkestra** i orgulja.“ (F. Kuhač, isto, str. 301 - 2.)

Prvi podatak o glazbi u ilirskom Đakovu potječe iz 1841. Dne 9. svibnja te godine posjetio je Đakovo zagrebački biskup Haulik. Na misi pjevala je crkvene pjesme Marija Arnold, kćerka subotičkog glazbenika, kojega se pjesma često pjevala u katedrali što dokazuje da je zbor postajao i tada. O tome „Ilirske narodne novine“ (br. 39. od 15. svibnja 1841.):

„Offertorium **solo** izpjeva umjetno i divno gospodična Marija, kći glasovitoga Subotičkoga muzika Đure Arnolda, kojega je vještina na mnoge krajeve poznata, kakono se kod nas od njega vješto složeni Pastorel „**Veselje ti navješćujem puče kerstjanski**“ obično u stolnoj crkvi pjeva.“

Nepoznati dopisnik pisao je i o zabavi koja je održana te večeri: „Večernja zabava bila je kod roditeljah mladoga misnika (Mārka Hummela – K.P.), gdje su se umjetnice u pjevanju natjecale, nu osobito se čućenja probudi, kad pogledasmo, kako je gori spomenuta Subotičanka pri klaviru sjedeć persti prebirala, a nježnim glasom serdca naša duboko dirala.“

Ta prva poznata nam priredba nije imala, čini se, ništa narodnoga. Slijedeća je priredba, iz 1842. godine, mnogo značajnija. Riječ je o tada modernom vašarskom prikazivanju panoptikuma, projiciranju slika s primitivnim episkopom. Prikazivanje slika bilo je objašnjavano riječima, i to na ilirskom, hrvatskom jeziku, što je popraćeno velikim oduševljenjem. Ali dajmo riječ dopisniku „Ilirskih narodnih novina“ (br. 22. od 15. ožujka 1842.):

„Ovih se danah kod nas bavio **Antun Čupić**, Ilir iz Dalmacije, rodom iz mjesta Dernaša. On je nas nekoliko večerih ugodno zabavljao, buduć da je predstav-

---

²⁰⁾ F. Kuhač, Glazba u đakovačkoj biskupiji, Spomen cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava, Zagreb, 1900., str. 301.

ljanja davao, koja su sjenu kroz povekšavajuće staklo bacala. Ovdje su rečena predstavljanja veliku pozornost pobudila, a to ponajviše zato, što su u ilirskom jeziku bivala. Što ovdje u izhićenju serca moga napomenuti imam, da se je moralo igranje teatra njemačkog obustaviti, svi bo se sgermusmo k Čupiću. U zalud je upraviteljstvo njemačkog teatra počelo tražiti kod poglavarstva da Ilir iz Đakova odlazi, – ono ne bi dopušteno.“

Iz ovog odlomka saznajemo po prvi put da je u Đakovu postajalo njemačko kazalište. Taj je podatak vrlo značajan jer pomiče datum o prvome đakovačkom kazalištu za četvrt stoljeća unatrag. Do sada se smatralo da je kazalište, hrvatsko, osnovano 1866. Nije poznato kada je njemačko kazalište osnovano, ali je očito imalo svoju brojnu publiku koju je sada Čupić hrvatskim komentarima preoteo. Pokušaj da se njegove predstave zabrane ostao je bez uspjeha pa je kazalište moralo čak prestati s predstavama.

Pisac toga članka svjedoči da je kazalište često obilazilo Slavoniju i davalo predstave. On pri tome spominje više njemačkih kazališnih društava (barem dva) koja su gostovala u slavonskim mjestima. Mislim da to dokazuje kako je riječ o đakovačkom kazalištu a ne možda osječkome koje da je gostovalo u Đakovu.²¹⁾

Na kraju ovoga članka upozorio je nepoznati dopisnik i na potrebu osnivanja ilirskoga, hrvatskog kazališta. Bilo je to prvi put da se govori o hrvatskom kazalištu u Đakovu.

„Nešto gore ja rekoh o njemačkom teatru. Daklem društvo njemačkoga teatra u Đakovu može biti, a zašto nebi moglo biti **ilirsko**? ja mislim, da kad bi se koje društvo ilirsko sklopilo, ako ne bolje, barem bi po Slavonii tako dobro prošlo, kano i društva njemačka koja često obilaze Slavoniu. Da bi takovo društvo ilirsko mnogo doprinijelo za ono probuditi, što mi želimo, odviše je ovdje napominjati.“

Postoji podatak o još jednoj sličnoj predstavi, nije navedeno koje godine, kada je komentar bio na njemačkom jeziku a publika se pobunila i predstava propala:

„Koliko je duh probudene Slavonije bio jak vrlo lijepo ilustrira i događaj u Đakovu. Bilo je tada u Slavoniji moderno vašarsko prikazivanje atraktivnih panoptikuma, projiciranje slika s primitivnim episkopom, a sve to popraćeno živom riječju. Kada je u Đakovu takva jedna priredba održavana, a komentator počeo govoriti na njemačkom jeziku svoja objašnjenja, publika je digla uzbunu i predstava je propala.“ (D. Švagelj, Ilirci iz Slavonije, Simpozij „Doprinos Slavonije hrvatskoj književnosti“, 1968., str. 72.)

---

²¹⁾ T. Matić, Kazalište u starom Osijeku, Građa za povijest književnosti hrvatske 13., 1938. Za godine 1841. i 1842. nije Matić pronašao nikakvih podataka (str. 107.).

Godine 1842. održana je značajna glazbena akademija u korist požeških pogorelaca. Zabava je, dakle, bila dobrotvorna i trebala je pomoći Požežanima koji su stradali od velikog požara. Slična je zabava priređena te godine i u Zagrebu. Đakovačka je zabava opširno opisana u dva članka: prvi je napisao Ivan Stanković (potpisan I. S. Naški) a objavljen je u „Danici Ilirskoj“ (br. 28. od 9. srpnja 1842.) a drugi je objavljen u „Ilirskim narodnim novinama“ (br. 64. od 9. kolovoza 1842.), ali se ne zna tko ga je napisao.

Zabava je održana 19. lipnja kojega su se dana dijelile pozivnice s ovim tekstom:

„Danas, t.j. 19. Lipnja obderžavati će se muzikalna zabava na korist Požežkih pogorelaca u dvorani velike gostionice. Početak će biti u 5 sati poslije podne.“ („Danica“)

U dvorani je posjetilac dobio „popis muzikalnih predmeta u dva razdjela . . .“ U prvome dijelu bijahu ove točke: „1. Overtira, iz opere ‘der Freyschütz’ od C. M. Webera. 2. Cavatina e coro, iz opere ‘Norma’ od Bellinia. 3. Solo za flautu, iz opere ‘Bianca e Ferdinando’ od Bellinia. 4. ‘Dva Slavulja’, pjesma polag njemačkoga za dva soprana od Hackla. 5. Chor iz opere ‘Liska’ od Riesa.“

Drugi dio sadržavao je ove točke:

„1. Overtira, iz opere ‘Norma’. 2. Duetto za sopran i tenora iz opere ‘la Sonambula’ od Bellinia. 3. Terzetto iz opere ‘die Zauberflöte’ od Mozarta. 4. ‘Tajna sreće’, pjesma polag njemačkog od Procha. 5. Cavatina iz opere ‘Lulu’ od Kulaua. („Danica“, str. 109-10.)

Prije početka dijeljen je „Progovor k muzikalnoj zabavi na korist **Požeških Pogorelaca**“, pjesma koju je napisao Ivan Stanković. Publike je bilo mnogo kao što pišu i Stanković i nepoznati dopisnik novina. Prikupljeno je 70 for. i 12 kr. u srebru.

Na koncertu su sudjelovali: Ana i Marija Maurović, dvije mlade sestre (od 14 i 11 godina), učenice Hummelove, Dragutin Cankl, „spainski zemljomjer“, te članovi crkvenoga glazbenog zbora Josipa Morac, Gašo i Ivan Trišler, Ivan Rüttiger i Josip Bergmann. Posebno su izvjestitelje oduševile sestre Maurović:

„Reći se može, da ove dvije pjevalice u struci svojoj u ovom malom varoščiću glede mladane svoje dobe svako čekanje nadvisiše. Ove dvije gospodične, prva u 14, a druga u 11 godini, tako su vješte u umjetnosti pjevanja i prebiranja na klaviru, da po sudu onih, koji stvar razumiu, golemo ufanje daju, samo ako se i dalje u započetoj umjetnosti uvježbavale budu.“ (novine)

Na cijeloj zabavi, osim proslavne pjesme, čulo se malo hrvatskoga jezika. Sestre su otpjevale dvije pjesme koje je Stanković preveo s njemačkoga.

„Dvije na ilirski preokrenute pjesmice i jedan neprogovoren progovor, a drugo sve njemačko i po njemački, – pa opet narodno, domorodno, naški: – to je jedna lastavica i gotovo pramaljetje.“ (Danica)

Pa ipak su obojica izvjestitelja pisali kao o velikom uspjehu ilirizma. Stanković je dokazivao narodni značaj koncerta i ovom pričom:

„Zapovijedio je neki krajišnički meštar da pod ostru kaštigu škularčad rasić negovori, nego sve deić. Neki veseo momčić, bojeći se te kaštige, zapjeva u radosti svoga serca: Trink Wein königlicher Marko, halb trinkt, halb dem Šarac gebet. itd. – Kažite mi, bi li poznali, čije je to serce? tko je to pjevo? je li zbilja to njemački pjevo?“

Na kraju je završio Stanković članak zanosnim riječima:

„Ovo je prvi plamić tinjajuće u sercih gdje koji domorodacah vatre, za podpaliti obćenu ljubav prama našoj umjetnosti i slovenstvu. Ovo je prvo objavljene silnog duha ilirskog, koi redom zemlje naše obilazeći iz mertvila budi; nas k zaostavitoj narodnosti poziva. Sada je u malima, doskora u većima, a tad Bože daj u svima! I tako će duh ilirski snažan, krepak, silan i nedobit biti.“ Posljednji poznati podatak o kazalištu za ilirizma potječe iz 1848. Za vrijeme poklada, tri dana, održavali su klerici predstave. O tome opširnije Mato Topalović 12. ožujka 1848. u pismu A. T. Brliću (Građa za povijest književnosti hrvatske 16., 1948.):

„Bile su to bratjo poklade, a možete se samo mislit, kako je onda ovdje. Vrijeme je bilo, da huđe nije moglo bit, dakle se nikud nije moglo otić. Al baš mi ni žao nije. Tako bo se može bit nikad zabavljao nisam. Naši mladići sva tri dana imadoše od 6. satih na večer predstavljanja. Može bit će Ti Andro! tkogod opisat obširnije, ele ja ću ipak samo malo spomenut. Pervi dan: ‘**Pad Sigetski**’ od Marijana po Körneru. Babić bijaše Zrinyi, a Itlinger Sultan. **Non plus ultra** i odjeća i jedne i druge strane t.j. naših i Turakah, i izvadjanje. Drugi dan: ‘**Lumpacius Vagabundus**’, nesjećam se baš tko je šta bio, sed nec spectat ad essentiam, medjutim takojer, da pukneš od smija. Tretji dan dva izvorna šaljiva komadića, jedan sastavio Pavković, a drugi Tombor. Naravno sve u narodnom jeziku! Nekakvi Vam se duh od intollerantie prama svakoj tudjoj riječi kod mladeži naše pojavio. Mislim da to u sadašnjih naših okolnostih neškodi. Svako predstavlanje trajalo je skoro do 1/2 9, Gledaoacah (izmed koih skoro svi kapitularci) puno da se nemožeš mać.“

Zanimljivo je da su đakovački ilirci poznavali Körnerovu dramu, „tu klasičnu dramu mlade njemačke romantike“²²⁾, a još je zanimljivije da su dramskim prvijencima javili mladi studenti, među njima i za apsolutizma poznati pripovjedač Tombor, kojega je to jedan od najranijih hrvatskih tekstova.

4. Čitanonice i knjižnice

Kao i u drugim mjestima i u Đakovu je postojala čitaonica, veoma značajna ustanova koja nije služila samo za čitanje novina, časopisa i knjiga, nego je

²²⁾ N. Batušić, Hrvatska drama od Demetra do Šenoe, Zagreb, 1976., str. 75. (dramu je preveo i tiskao u Pečuhu Stjepan Marjanović)

trebala probuditi kulturni i narodni duh. Babukić je pisao:

„S utemeljenjem narodne čitaonice u glavnom gradu ovih kraljevina počimlje nova doba života našega narodnoga, jer su se po svih gradovih i glavnih mjestih naših slična društva utemeljila, koja su se za onda smatrala kao ona ognjišta, na kojih se smrzla srca sunarodnika naših grijū.“

(cit. prema A. Barac, Ilirizam, str. 148.)

A značajni hrvatski književnik Stanko Vraz o čitaonicama u Hrvatskoj pisao je u „Pregledu književnosti južnih Slavena za g. 1842.“ (Dennica-Jutrzenka 1843.):

„Imamo također velik broj društava za čitanje, koja se kod nas zovu čitaonice. Svaka naša čitaonica ima dvoranu, u kojoj se nalazi knjižnica sastavljena od ilirskih i drugih slavenskih knjiga, a i inostranih, koje se u bilo kojem pogledu tiču i slavenskih. U toj dvorani nalaze se i novine i časopisi većinom slavenski. U svakom gradu osnovana je bar po jedna takva čitaonica. Zagreb ih ima 4.... Glavne čitaonice nalaze se još u Karlovcu, Varaždinu, **Đakovu** (istakao K.P.) i Pečuhu.“²³⁾

Vraz imenuje i đakovačku čitaonicu, dapače ubraja je među glavnije. Zasigurno je riječ o čitaonici Zbora duhovne mladeži. Zbor je osnovan godine 1841. pa je i čitaonica zacijelo iz te godine. Predsjednikom čitaonice postao je Dragutin Tunić, predsjednik Zbora.

„Mladi naš domorodac gosp. **Dragutin Tunić**, sveršivši sretno bogoslovske svoje nauke u sjemeništu đakovačkom – gdi je, kako što je već u novinah i Danici našoj bilo, i predsjednikom bio čitaonice po duhovnoj mladeži utemeljene... (Ilirske narodne novine br. 70. od 30. kolovoza 1842.)

Čitaonica je djelovala i kasnije, 24. prosinca 1845. pišu Gaju da im pošalje prva dva godišta „Danice; regista u Građi 26., str. 360.:

„Društvo bogoslova javlja Gaju o radu svoje čitaonice s knjižnicom slavenskih djela; mole Gaja, da im daruje komplete ‘Danice’ gg. 1835. i 1836., da i oni koji iza njih dolaze, upoznaju ‘prve korake novoprobudenog nam duha’.“

Sa sličnom molbom javlja se Gaju dvije godine potom (29. 12. 1847.) Stjepan Latković, predsjednik Zbora, koji moli da se čitaonici pošalju neki izostali brojevi „Danice“ (Građa 26., str. 290.)

Zbor je uz čitaonicu imao i knjižnicu sa slavenskim knjigama, kao što smo vidjeli. Godine 1848. knjižnica je brojala 600 knjiga:

„Gabro Babić, po redu sedmi predsjednik njegov, sav sretan javlja drugovima u Zagrebu (13. siječ. 1848.), kako je pomoću glavara i dobrotvora knjižnica narasla do 600 svezaka, drže se novine hrvatske, srpske i slovačke...“ (M. Pavić, Biskupijsko sjemenište, str. 338.)

²³⁾ Stanko Vraz, Pjesnička djela knj. 3., Zagreb, 1955., str. 325.

Osim Zbora čitaonicu je imala i đakovačka podružnica Gospodarskog društva koja je dobivala hrvatske, slovenske i češke novine za koje je bila uređena čitaonica. Bilo je to 1845. o čemu su pisale „Narodne novine“ (br. 28. od 5. travnja 1845.):

„3. o. mj. (ožujka – K. P.) imali smo glavnu sjednicu gospodarstvene naše podružnice u milostivo za tu sverhu po presvijetlom našom gosp. biskupu u svom gradu ustupljenoj sobi.... Zatim obznani gosp. predsjednik prečastni g. kanonik i opat Matić, da su časopisi za podružnicu u posljednjoj sjednici od 30. Veljače određeni i naručeni već prispjeli (Zora Dalmatinska, Kmetijske novine....Zatim böhmischer Landmann (češki i njemački). Povede se onda riječ, da bi podružnica osim sobe povelike za svoje sastanke, potrebovala također jednu gdje bi se rečeni časopisi i druge s vremenom o gospodarstvu glaseće knjige deržati i gospodi sučlanom svagda na povoljno čitanje stojati mogle. Dakle da bi se nekoje versta od gospodarstvene čitaonice utemeljila. Izjaviše se gospoda upravitelji sjemeništa ovoga, da takovu sobu u sjemeništu istom dragovoljno ustupljuju. Što bude naravno s veseljem primljeno.“

Najznačajniji slavonski ilirac Mato Topalović mislio je 1846. i na osnivanje knjižare u Đakovu te je nagovarao Đuru Lucića da osnuje knjižaru u svojoj trgovini. O tome je pisao Gaju:

„Koi Vam list donosi jest ovdašnji tergovčić Đurica plemeniti Lucić.... Čovjek je sasvim naš, kao što ćete i sami opaziti, a pokraj toga veliku imajuć porodicu kao plemić u nužduih slučajevih do velike pomoći biti može. Vi bo i onak znate, da kadšto što naše vele i vragu svijećicu zapaliti treba. Dakle ovaj naš Đurica dao se je nagovoriti, da malu kakvu knjigarnu u Đakovu zametne, imavši svoj dućan na veoma zgodnom mjestu. Takov čovjek i takov zavod kako svuda po Slavjanstvu našem, tako je i ovdje od velike potrebe.“ (Građa 6., str. 260.)

Nije mi poznato je li doista osnovana knjižara u Đakovu jer drugih podataka o njoj nema.

5. Zbor duhovne mladeži

Zbor duhovne mladeži bijaše književno udruženje bogoslova đakovačkog sjemeništa, osnovano po uzoru na slični raniji zagrebački zbor.

„Mjeseca ožujka 1837. osnova duhovna mladež zagrebačkoga sjemeništa prvo u nas književno društvo 'Zbor duhovne mladeži'. Pokretač te zamisli bio je bogoslov III tečaja, Jakov Petek. Cilj je društvu bio: prosvjećivanje domovine, a sredstvo za taj cilj: izdjelavanje narodnoga jezika.“²⁴⁾

Đakovački je zbor osnovan 5. listopada 1841. i imao je u početku 16 članova. Prvim mu je predsjednikom Dragutin Tunić, bogoslov četvrte godine, koji

²⁴⁾ A. Cuvaj, Građa za povijest školstva, sv. 3., 2. izdanje, Zagreb 1910., str. 306.

je surađivao u Gajevoj „Danici“. O zboru je Tunić pisao u „Danici“ (br. 20. od 14. svibnja 1842.):

„Već s početka školske ove godine mladež duhovna sjemeništa našeg jedno-glasno sduži se, da po primjeru bratje svoje u inih biskupijah uvježbavanje u narodnom jeziku obderžava, i da se tako i u ovoj struci dostojno pripravi za dođuće stanje svoje, kano naučiteljah sebi povjerenog puka, komu hranu duhovnu – nauk za izobraženje uma i sarca – polag razmjerja meko ili kruto jište podjeljivati imade.“

O samom osnivanju je napisao:

„Namjeru ovu očitovasmo mi vrijednim sjemeništa našeg upraviteljem i udilj blago zaštitjenje kod njih nadjosmo. Da, isti dostojni upravitelj naš, prečastni gospodin **Ivan Rastović**, kanonik i infulirati prepošt cijelu stvar predloži njegovoj presvjatlosti varhovnomu našem otcu i biskupu **Josipu Kukoviću**, koi – kano uvijek tako i sada za našu sreću blago bdijući – milostivo odobrenje svoje zavedenju našem podijeli.

Ovako je stvar stajala već u Listopadu god. 1841. i za ovo šest mjesecih zaista smo – sami najbolje oćutjujemo – silno napredovali.“

Tunić je pisao i o namjeri društva:

„Zakoni društva uredeni su polag stanja sjemeništa i polag njih derži se čitanje i tumačenje raznih spisateljah naših, polag njih obavljamo u obćenitim sjednicah i ine poslove našc. Duh sloge, čednosti, uljudnosti i tihe, ali neprestano goruće ljubavi k rodu svome u njih vlada, i sardca čistim ćutjenjem uzaimne radosti i nagnutja napunjuje..... Pa i po tome se ljepšoj budućnosti nadati možemo, što nam društvo izobraženih ljubiteljah milog materinskog jezika i narodnosti naše uvijek rasti mora tim više, što i blagomislećih muževah ima, koji mudrim savjetom i darežljivostju svojom nejakom društvence naše pod-pomažu.“

Ti su blagomisleći muževi rektor **Ivan Rastović**, duhovnik **Stjepan Jesenković**, naročito profesori sjemeništa **Mato Topalović**, **Ivan Stanković** i drugi. Njihov drug **Antun Stojanović** potiče ih iz Pešte „da slove pjesme i štiva odabrana, sastavke čitaju i ocjenjuju; za praznika Slavoniju upoznavaju, koju treba od sna buditi; braća iz Zagreba pozivlju (1843.) drugove đakovačke na zamjениčno dopisivanje, radi poznanstva i vježbanja u jeziku....“

Zboru je slao knjige iz Zagreba **Vjekoslav Babukić**, najpoznatiji knjižar toga vremena; nekoliko podataka nalazi se u korespondenciji **Topalović-Babukić**; godine 1845. prodao je zboru u dva navrata sedamnaest knjiga.²⁵⁾

Mato Topalović, došavši 1844. u Đakovo, postao je nadzornik društva.

„To me dosta košta, al ništa to rado činim, samo kad vidim da se duh narodni razprostire. Ja imam to načelo da se i knjižnica njihova množi, i ako bi moglo

²⁵⁾ T. Smičklas, Život i djela Vjekoslava Babukića, Zagreb, 1876., str. 32-3.

bit čim manjim troškom. Malo ih, a ne može se velik porez uzet, jer bi se mnogi mogli popišmanit.“ (Topalovićevo pismo Babukiću od 19. listopada 1845., K. Pavić, Iz korespondencije hrvatskog književnika Mate Topalovića, Croatica, u tisku)

Predsjednici zbora za ilirizma bijahu Dragutin Tunić, Nikola Ergotić, Pavao Andrić, Đuro Filipović, Krunoslav Johanides, Cvjetko Latković i Gabro Babić. Članovi su zbora i kasniji književnici Ilija Okrugić i Janko Tombor.

Posebno je značajan zbor po tome što je osnovao prvu đakovačku čitaonicu i što je Mato Topalović prvi predavao hrvatski jezik.

Zbor je postojao i za apsolutizma do 1856. kada je zabranjen. Obnovio ga je 1860. Viliam Korajac, kasnije profesor na sjemeništu i književnik.

6. Topalovićevo predavanje o hrvatskom jeziku

U ovome poglavlju osvrnut ću se na još jedan važan oblik rada Zbora duhovne mladeži i Topalovićeve jezične borbe, na njegova predavanja o hrvatskom jeziku u Đakovu.²⁶⁾ Ta pedagoška Topalovićevo aktivnost neobično je značajna jer se tada nije predavalo o hrvatskom jeziku i na njemu. Latinski je jezik bio *lingua academica*, mađžarski *lingua patria* a hrvatski *lingua exotica*. Doduše već 1832. dr. Smodek predavao je na zagrebačkoj gimnaziji hrvatsku gramatiku, ali na latinskom. Godine 1835. gramatičar Antun Mažuranić dobio je dopuštenje da na zagrebačkoj gimnaziji predaje dva sata tjedno hrvatski jezik učenicima viših razreda (predavanja su mogli polaziti i drugi). Uspjeh je bio velik a Mažuranić je predavao šest godina.²⁷⁾

Dakle, kada je Topalović 1845. počeo predavati hrvatski, bio je osamljen. Kao što je poznato, 1841. je osnovan „Zbor duhovne mladeži“ i njegovim je glavnim zadatkom, kako piše Tunić, da se „uvježbavanje u narodnom jeziku obdržava“ (Danica, 1842.). Ali umjesto učenja hrvatskog jezika, morali su prema jednoj naredbi od 1833., učiti mađžarski! Naravno, učenici su ta predavanja izbjegavali.

Takve su bile prilike kada je u jesen 1844. Topalović imenovan profesorom filozofije na sjemeništu. Topalović je iduće godine započeo s predavanjima o hrvatskom jeziku za članove zbora i druge bogoslove. Prema tome, on je prvim profesorom hrvatskog jezika u Đakovu, godinu dana prije poznatih Babukićevih predavanja u Zagrebu.

„.....Topalović, kao prof. filozofije, poče u jesen 1844.“²⁸⁾ i posebna predavanja iz

²⁶⁾ K. Pavić, Grafijsko-pravopisna problematika u djelu Mate Topalovića, Županski zbornik 6., 1979., str. 129-31.

²⁷⁾ Lj. Jonke, Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća, Zagreb, 1971., str. 131.

²⁸⁾ Ovdje Matija Pavić griješi jer je Topalović, kao što slijedi iz neospornih dokumenata, počeo predavati u jesen 1845. – K. P.

jezika hrvatskoga da bude tako prvi 'linguae et litteraturae patriae' učitelj i da se tim usposobi za stolicu hrvat. jezika, na akademiji zagrebačkoj... I dalje je nastavio prelekcije iz hrvat. jezika koje je pohađala većinom sva mladež duhovna. S njegovim je imenom spojena stolica hrv. jezika u liceju našem, kao sa Babukićevim ona u Zagrebu. Njih oba dvojica, sinovi Slavonije, od mladosti znanci iz blizine (Požege-Zdenci) prvi su učitelji hrv. jezika.“ (M. Pavić Biskupijsko sjemenište, str. 186.)

Prvo predavanje on je održao 17. listopada 1845. Topalović je sve to organizirao na svoju ruku, samo uz suglasnost prodirektora Josipa Matića. O tome on piše drugi dan, 18. 10. 1845., svome prijatelju Vjekoslavu Babukiću:

„Kud puklo da puklo ja sam hvala Bogu u jučerašnjoj poslije jučerašnjeg sata od sveobće dogodovnice, i to od 3-4. počeo predavat našu gramatiku. Taj sat i onak je prazan. Pitao sam Prodirektora, on neima ništa suprot, meni se hoće to činit, a djaci su jedva dočekali, dakle eto gotove katedre, koja će imat skopčano sa sobom 20 danah na mjesec. Pa ja ipak, vjeruj mi volim ovo, nego tamo. Ovdje me nitko toliko nepazi, mogu slobodno govorit kako mi se hoće. Istina malo je zemljišta, al ništa, znamo da, kad je dobra zemlja i dobro se obrađuje, više i bolje donša nego velike njive.“ (K. Pavić, isto, 6. pismo)

U drugom pismu Babukiću (14. studenog 1845.) Topalović ponovno govori o svojim predavanjima. Đakovačkom se profesoru program odjednom proširio pa namjerava predavati ne samo hrvatsku gramatiku nego i gramatike slavenskih jezika, povijest ilirskoga i uopće slavenskih jezika kao i povijest i zemljopis slavenskih naroda. Predavanja je proširio i na druge učenike koji „svi radosno slušaju“:

„Drago bi nam svim bilo da se već jedan put riješi stvar zbog narodne stolice, i da tebi zapadne. Ja sam ti već pisao, da sam i bez toga ovd počeo. Došao sam baš do pridavnih imenah. Mislim ove godine ne samo našu, nego i sve posestrime slavjanske slovnice projti, i to s objemi classami Fillologičkimi, a na godinu s prvom to isto, a s drugom dogodovštinu slovstva najprije ilirskog, a potom u obće slavjanskog dakako s narodno i zemljopisnimi okolnositima. Tako sam si preduzeo. Međutim ako bi mi kakvi bolji način znao saobćit, rado ću ga primit. Naravno ovd ide svojevóljno sve, nit će pod moranje, a mislim da će baš na taj način i većim plodom urodit...“

Iz slijedećega Topalovićeva pisma (18. 12. 1845.) proizlazi da on i filozofiju „teše“ hrvatski a to je učinio i dr. Jeronim Andrić.

„Što se moje ovdje narodne katedre dotiče, ja tračim dalje. Nećeš ni ti, il koji mu drago bio, možeš čestje za nedjelju danah predavat. Ja 3 put, i to kako sam ti piso po podne od 3-4 sata, al samo Mudroljubcem, taj bo sat imamo prazan, bogoslovi privatno uče. Ja što god mogu i od naukah, naški tešem, Andrić svoju pastirku bogoslovom naški. Nemojte Vi indi na Slavonce.“

Ujedno je Topalović odlučio nagraditi knjigama (Drobničevim rječnikom i časopisom Iskra) najbolje svoje „ilirске slušaoce.“ Početkom 1846. pokazao je i razjasnio ćirilicu i glagoljicu, kao i slovensku i ćešku gramatiku. S ponosom ističe kako „moji cernci“ već ćitaju Šturove novine i ćeški rječnik (K. Pavić, isto, pismo A.T. Brliću od 24. ožujka 1846.).

U srpnju 1846. godine, za vrijeme školskih ispita, održao je Topalović prve ispite iz hrvatskog jezika. O tome piše 10. srpnja Brliću:

„Kod nas baš sada izpiti, kao i tamo na vrat na nos traju . . . I ja sam odlučio poslije magjarlie iz naše slovnice moje đake prokušat, i odredio sam, koi se budu odlikovali po kojom knjizicom nadariti.“

Matija Pavić u svojoj knjizi (str. 193.) tvrdi da je Topalović prvi put ispitivao 22. srpnja 1844. To međutim nije toćno na osnovi onoga što je do sada rećeno. Topalović predaje do 1848. kada je vihor povukao i njega. Sudjeluje na slavenskom kongresu u Pragu i na saborskim zasjedanjima a potom odlazi s vojnim ćetama u Italiju.

Ova su predavanja veoma znaćajna jer su bila u to vrijeme u Hrvatskoj sve do Babukićevih jedina. Time je Topalović osnovao katedru hrvatskog jezika u Đakovu; mnogo godina kasnije, poslije pada apsolutizma, bio je jedno vrijeme njegovim nasljednikom i Fran Kurelac.

7. Knjizevnici i knjizevni pokušaji

Vrijeme ilirizma bilo je vrijeme poezije. Većina je pisaca, velikih i malih, posebno u prvo vrijeme, knjizevnost shvaćala utilitaristićki. Literaturi je zadaća da budi narodnu svijest. Stoga su se mnogi ilirci prihvatili pera i poćeli pisati. U pjesmi „Der Wörtchen eines naturalisierten Kroaten“ („Luna“ 1840.) Ferdinand Rosenau ustvrdio je ironićeno da je u Hrvatskoj sve propjevalo (A. Barac, isto, str. 14.). A August Šenoa u jednome njemaćkom ćlanku o Preradoviću napisao je:

„Slijepi su pogledali, nijemi progovorili, sakati prohodali, to je bilo vrijeme ćudesa, vrijeme poezije.“ (A. Barac, isto, str. 139.)

I među đakovaćkim ilircima našlo se dosta njih koji su pisali, najćešće u „Danici“. Ali knjizevna vrijednost i znaćenje, osim Topalovića i Tordinca, nije veliko.

U petnaest godina ilirizma i knjizevnog lista „Danica“ susrećemo nekoliko generacija. Potkraj ilirizma javio se stari Adam Filipović jednim polemićkim ćlankom o Šimi Starćeviću. Drugu generaciju đakovaćkih iliraca saćinjavaju Mato Topalović, Juraj Tordinac, Ivan Stanković i profesori sjemeništa, roćeni između 1810. - 1815., koji su u poćetku ilirizma već formirali svoja shvaćanja. Oni su bili plodni suradnici prvih godina „Danice“ a poćetkom petog desetljeća javljaju se rijetko. To su najznaćajniji đakovaćki ilirci. Treću generaciju ćine ilirci roćeni u trećem desetljeću 19. stoljeća koji su poćeli surađivati u „Danici“

u petom desetljeću. Uglavnom su to bili klerici, članovi Zbora duhovne mladeži, a njihove su pjesme bez značenja. Neki su postali značajniji u idućem razdoblju, u vrijeme Bachova apsolutizma.

Velika većina ovih književnih pokušaja nema vrijednosti. Uglavnom su to minorni pisci kojima je pisanje pjesama rodoljubni zadatak. Iako su Topalović i Tordinac najznačajniji đakovački ilirci, o njima ovdje ne pišem jer bi to znatno premašilo opseg ove rasprave. Njima će biti posvećeni, i već jesu, drugi radovi.

Godine 1847. javio se u „Danici“ Adam Filipović, poznati književnik prije preporoda, člankom „Gospodinu Šimi Starčeviću“ („Danica“ 13. od 27. ožujka). Potpisao se kao Adam, parok gorjanski. Članak je napisan ilirskim pravopisom. U njemu polemizira s jezičnim shvaćanjima svećenika Š. Starčevića koja je ovaj iznio u zadarskoj „Zori dalmatinskoj.“

„Ja sam u Slavoniji rođen i ostario: ja sam nuz Đakovo, (ne Diakovar, kako zlo Zora ovo ime piše), ja sam blizu Vinkovacah i blizu Osijeka, ali nisam čuo ni štio, da je tko rekao: pravopis zagrebački zove se rogati, nego znam da u Đakovu, Vinkovciah, Osijeku, itd. rado štiju i rado pišu ovim pravopisom, osim onih možebit, koji neterpe ni narod, ni našu slogu.“ (str. 51.)

Filipović potvrđuje da je ilirski pravopis općenito prihvaćen u Slavoniji. On ga brani protiv Starčevićevih napada:

„Kako pako vidimo, da sa svih stranah u pravopis g. Gaja najveći dio naroda našega pristaje, i da je ovaj pravopis nas verlo približio ostaloj bratji slavjanskoj, zašto ga i mi nebi radi sloge, bratinstva i jedinstva našega primili?“ (str. 51.)

Trebalo bi proučiti i Filipovićeve kalendare da bi se vidjelo kakav je njegov odnos prema ilirizmu.

S dvije pjesme i jednim većim člankom zastupljen je u „Danici“ Ivan Stanković, profesor na sjemeništu. Objavljeno je i jedno njegovo pismo Gaju kao i regesta pisama.²⁹⁾ Već u prvom godištu „Danice“ objavio je dulju pjesmu „Uzdasi Vile Slavonkinje“ („Danica“ 8., 1835.). Nakon toga nastaje stanka do 1842. kada je u „Danici“ (br. 28. iz 1842.) štampao pjesmu „Progovor k muzikalnoj zabavi u korist požeških pogorelih“ u članku „Dopis iz Đakova“.

Prva je pjesma napisana starom slavonskom grafijom. I u ovoj se pjesmi, kao i u Tordinčevoj („Žalost-Radost“), Vila Slavonkinja tuži na nesretno stanje u zemlji:

²⁹⁾ J. Horvath i Jakša Ravlić, Pisma Ljudevitu Gaju, Građa za povijest književnosti hrvatske knj. 26., Zagreb 1956., str. 428-30. Treće pismo, pisano 1848. nije našega Stankovića jer je on četiri godine ranije umro.

Od suzah mi lice potavnilo,
A od tuge serdce uvenilo.
Svagdi xalost, tuga, jadi svuda,
Utishenja tuxnoj od nikuda.

Pa i pjesme kojih nekada bilo, sada su umukle:

Gdi su gore, kuda su glasile
Lipe pjesne sestre moje mile,
Pjesne lipe od nashih starinah
Pune slasti i rajskih milinah?
Zar su ovo? Shta su umucsale?
Joj xalosti! puste su ostale!

U toj se teškoj situaciji javlja zvijezda Danici (dakako, to je časopis „Danica“) da probudi narod:

A ti zvizdo, lica prejasnoga,
Xiva xeljo tuxnog serdca moga!
Lipa si mi sad se ukazala,
Lipsxa odsad sve uvik mi sjala!
Idi, idi! nemoj nigdi stati,
Xarko sunce berxje mi povrati!

O članku je bilo govora u poglavlju o kazališnim i glazbenim priredbama u Đakovu. Pjesma, s uvodnom kiticom iz Schillera, govori o velikom požaru u Požegi:

Joj pomagaj! svud se širom čuje,
Buka, praska vatre i oluje,
Zvona, bubnji tužnim glasom biju,
Marva ruči, a psi vjerni vijuju,
Djeca plaču, majke od strah' blide,
Da u ognju grob svojih ne vide!

– i o potrebi da se požeškim pogorelcima pomogne.

Godine 1838. htio je objaviti, kako piše Gaju, knjigu svojih korizmenih propovijedi, ali u tome, vjerojatno zbog rane smrti, nije uspio. Dopisivao se i prijateljivao s Gajem, Vrazom, Tordincem, Iličem i drugima. Luka Ilič Oriovčanin o njemu piše:

„Sa Stankovićem Profesorom sam čestjeput, i nigda se nerazidemo da šta od njega nenaučim.“ (Z. Voborski, Etnografski rad i korespondencija Luke Ilića Oriovčanina, Marulić 1, 1979., str. 50-1.)

Ilič također spominje rodoljubni rad đakovačkog svećenstva:

„Đakovačke biskupie Duhovništvo mnogo nadkriljuje od Zagrebačke. Vatreni su Domorodci da druge nenapominjem: Sabolović, koi neprestano piše. – Vukašević u Pocerkvilju Parok veoma učen čovjek. – Filipović koi mnoga u rukopisu imade i drugi.“ (isto)

Ivan Stanković rođen je u Đakovu 13. prosinca 1810. Đakovačku bogosloviju pohađao je od 1827. a u jesen 1829. poslao ga je biskup Rafay u peštansko sjemenište. U Đakovo se vratio 1833. i odmah počeo predavati kao profesor na sjemeništu. Umro je naglo u proljeće 1844.

„Ljubitelj lova pošao je 3. svibnja na tu svoju malu zabavu, prehladio se a već 4. svibnja 1844. izdahnuo u domu svojih roditelja, istom u dobi od 34 godine.... Sva je okolina potrešena bila od nagle smrti svojega obljubljenoga sina i prijatelja, svećenika i učitelja izvanrednih sposobnosti.... Bio je, uz svoju službu, eksaminator sinodalni i prisjednik sudb. stolova županija virovitičke i srijemske, a uz to... oduševljeni sudionik pokreta ilirskoga.“ (M. Pavić, Biskupijsko sjemenište, str. 175-6.)

Sahranjen je na đakovačkom groblju a na grobu mu je uklesan ovaj tekst:

Ivan Stanković,
Biskupije đakovačke misnik,
Mudroljublja i sv. Bogoslovja Doktor,
Bogoslovja u Đakovu profesor,
Na žalost biskupije, domovine, roda i prijatelja
4. svibnja 1844. u 34. svojoj godini
S ovog svijeta odazvan pod ovim spasenja znamenjem
Čeka puti uskrснуće i život vječnji.
Ko ružica ja sam cvao
Ko rosica naglo pao,
Smrt ne broji tvoje čase
O čovječe pripravlja se!

Epitaf je sastavio Mato Topalović (M. Cepelić, Đakovačka groblja, str. 28.). Danas grob ne postoji.

Pristaša je ilirizma bio Jeronim Andrić (Vukovar 1807. - Đakovo 1879.), profesor na đakovačkom sjemeništu. Predavao je više predmeta, među ostalim i madžarski jezik. Uz Topalovića je prvi počeo predavati na hrvatskome. Andrić nije surađivao u „Danici“, ali je napisao i pokušavao izdati „Pastiro-slovje“, hrvatski pastoral. O tome više M. Pavić (Biskupijsko sjemenište, str. 185.):

„U lipnju 1844. izađe prev. rješenje, kojim se dozvoljuju predavanja iz pastoralnoga bogoslovja u jeziku živom. Patriotični profesor te struke (od listopada 1844.) Jerko Andrić na prvom (5. listopada t.g.) javlja zboru, da je njegov rukopis hrvatskoga pastorala već sav priređen za tisak....U veljači sljedeće godine mislilo se i na tisak, ter počeli kupiti predbrojnici, među njima su prvi svi profesori sa 24 for. Sam Kuković se je nadao, da bi djelo našlo pristup u sva naša bogosl. učilišta. Kratko vrijeme boravka Andrićeva na stolici pastorala (do 1846), a možda i slab odziv, osujetiše njegovu plemenitu nakanu, prem je na štampu i poslije, kao župnik u Otoku, mislio.“

Godine 1851. poslao je rukopis Matici ilirskoj na njezin poziv da pisci šalju rukopise koji bi se tiskali. I ovoga puta bez uspjeha. (Spomen-knjiga Matice hrvatske, Zagreb 1892., str. 23.)

S tri pisma Ljudevitu Gaju javio se u ilirizmu Stjepan Jesenković, profesor vjere u sjemeništu (Grada za povijest književnosti hrvatske 26., str. 225.) Prvo pismo napisano je 2. travnja 1835. i u njemu šalje Gaju svoj prijevod iz latinskog jezika za „Danicu“ koji nije objavljen.

U drugom pismu (konac listopada 1835.) obavještava Gaja da mnogi u Slavoniji zamjeraju što novine nose oznaku „Hrvatske“ pa se boje „Slavonci, da ih ne pohorvatite, već da ih narešite: Novine Slavjanske, illi Ilirske, illi občinske, i tako Danicu občinskim imenom, ar nije samo Horvatska, Slavonska i Dalmatinska, nego i drugih Bratjah....“ Nakon nekoliko prigovora Gajevu pravopisu dodaje: „Kamo sreće, kad bi se svi jednokupno u pisanju knjigah složili, a obćeno, i druževno nek svak govori, kako zna.“ Pismu je priložio pjesme koje nisu objelodanjene.

S tri pjesme u „Danici“ zastupljen je Ilija Okrugić (Srijemski Karlovci 1827. – Petrovaradin 1897.), klerik na sjemeništu. Godine 1845. objavio je pjesmu „Danici za novu godinu („Danica“ br. 1. od 4. siječnja), iduće godine „Sriemu našem na slavu“ („Danica“ br. 2. od 10. siječnja 1846.) i 1847. „Vjernost i stalnost ilirska“ („Danica“ br. 38. od 18. rujna). Godine 1845. u „Zori dalmatinskoj“ iz Zadra objavio je pjesmu „Pozdrav Zori i braći dalmatinskoj“. Regesta dvaju pisama Gaju tiskao je Deželić u Gradi za povijest književnosti hrvatske sv. 6. Oba su pisana u Đakovu.

Pjesma „Danici za novu godinu“ uobičajena je pozdravna pjesma o svakoj novoj godini. Mato Topalović, profesor u sjemeništu, pisao je o njoj:

„Pojavljuje se u njima (đakovačkim klericima – K.P.) nekoliko pjesnikah. Pozdrav prvoj Danici od ove godine jest druge godine Bogoslova našeg; da sam mu ja malo izpravio, to ćeš i onako opazit moć.“ (Topalovićevo pismo A. T. Brliću od 18. 1. 1845.)

Oj Danice, sjajna ti zviezdo na nebi,
Primi ljubko pozdrav, koga šaljem tebi,
Oda fruških gorah, razkošnih krajevah,
Ovog nigda ljutih gnijezda od zmajevah“.

Okrugić je kasnije pisao veoma mnogo, velik broj pjesama, lirskih i epskih, drama i pripovijedaka. Najpoznatije su mu drame „Sačurica i šubara“ (Osijek 1864.) i „Šokica“ (Zagreb 1884.). Obje su desetljećima bile popularne i s uspjehom izvođene u Slavoniji. Današnji sud o njemu iznio je Nikola Batušić: „Ilija Okrugić .... pravi je poligraf s očitim sklonostima na neka grafomanska obilježja .... Ilija Okrugić bio je plodan pisac, njemu odista nijedan dan nije prošao bez stiha ili retka, no danas bi se, sudeći sasvim trijezno i sa mnogo usporednoga gledanja na suvremenike, moglo s punim pravom reći da su

mu dometi rada bili u opreci s postignućima.“ (Pet stoljeća hrvatske književnosti knj. 36. Pučki igrokazi XIX. stoljeća, Zagreb 1973., str. 117.)

S jednom pjesmo („Majka“, br. 51. od 19. prosinca 1840.) i jednim člankom („Dopis iz Đakova“, br. 20. od 14. 5. 1842.) javio se u „Danici“ Dragutin Tunić, predsjednik đakovačkog Zbora duhovne mladeži. U članku izvještava o radu zbora, o tome pisao sam već ranije. Pjesma, s temom o majčinskoj ljubavi, bez veće je vrijednosti kao što pokazuju i ovi stihovi:

Muž već posta i suprugu ima,
I dječice blagoslov uživa,
Već ljubavi od njih cjelov prima;
Al' što 'zgubi, majku nedobiva:

Sva je ljubav druga kraj njezine bajka,
Tak neljubi nitko, kako ljubi majka.

Posljednja dva stiha tiskana su kao moto u istom broju lista.)

Kada je Janko Tombor došao 1846. u Đakovo, imao je već iza sebe dosta članaka u slovačkim političkim novinama. Ta njegova suradnja, međutim, nije proučena. Podrijetlom Slovak (rođen u Žilini 1825., umro u Đakovu 1911.) morao je zbog tih članaka u Hrvatsku gdje na đakovačkom sjemeništu završava bogosloviju. Godine 1848. napisao je, kako je već poznato, „izvorni šaljivi komadić“ koji su đakovački bogoslovi izveli. Iste je godine kao kapelan surađivao u „Slavenskom jugu“ i „Südslavische Zeitung“. Pravu književnu aktivnost razvio je za Bachova apsolutizma. Tada je napisao više pripovijesti i pjesama. Nakon apsolutizma prestao je pisati posvetivši se politici, te je nezasluzeno zaboravljen.

Sa jednom pjesmom („Moja samoća“ u „Danici“ 34. iz 1847.) i četiri pisma Gaju (regesta u Građi 26.) zastupljen je Stjepan Latković, bogoslov i predsjednik zbora. Pjesma je veoma dugačka, trideset i jedna kitica od četiri osmeračka stiha, i slavi samoću:

Ah, samoćo i pustinjo,
Mila moja drugarice,
Nad sve svijeta tog milino
Tvoje tajno štujem lice.

i život u prirodi i na selu za razliku od gradskoga života:

Jutrom, mjesto da b' na kavu
U kavanu išo koju,
Po rosnom se i mirisnom
Šećem vesel perivoju.

Latković je i inače slao Gaju pjesme i dopise za novine i „Danicu“ koji nisu objavljeni. Godine 1850. napisao je nekoliko članaka o Istri koje Gaj također nije tiskao.

Osim Adama Filipovića i Ivana Filipovića (1823. - 1895.), učitelja i pedagoškog pisca, koji je u „Danici“ između 1845.-8. objavio petnaestak pjesama, objavio je i svećenik Ferdo Filipović (1833.-1916.) godine 1848. pjesmu „Nevierni vojno“ („Danica“ br. 48. od 25. 11. potpis: F. Filipović). Do sada se smatralo da je tu pjesmu napisao I Filipović jer je Ferdo imao tek petnaest godina. Pravog je autora otkrio M. Živančević u raspravi „Danica ilirska“ i njeni anonimni suradnici“ (Croatica 5, Zagreb 1973., str. 75.):

„Međutim, u 'Danici' 1848. ima romanca **Nevierni vojno**, s potpisom F. Filipović..... U reprintu („Danice ilirske“ u izdanju Libera u pet knjiga – K.P.) je uz tu poziciju stavljen upitnik: Ivan? – budući da je Ferdo u to vrijeme premlad, a nije dešifriran ni u **Bibliografiji** Leksikografskog zavoda (knj. IV, 560). Sve je to, dakako, zabluda, kako me je obavijestio – sada već pokojni – Ivan Esih: upravo je ova romanca prva publicirana pjesma mladoga Ferde Filipovića (usp. materijal za **Jugoslavenski književni leksikon** u Rukopisnom odjeljenju Matice srpske).“

Pjesma je, kako je rečeno a piše i u podnaslovu, romanca, u osmercima s Goldonijevim talijanskim stihovima kao motom. Pisana je po uzoru na narodne romance. Za vrijeme apsolutizma Filipović je jedan od značajnijih hrvatskih pripovijedača (suradivao u „Nevenu“).

Slika 1. Grob Adama Filipovića u Gorjanima

Slika 3. Mato Topalović (1812-1862.)

DANIČA

Horvatska, Slavonjska y Dalmatinska.

Tečaj 1.

Dana 28. Srpnja 1933.

Br. 3.

Nekoliko dana, mjesec van,
Narodna naša slava.

UZDIŠI VILE SLAVONKINJE.

Kud ču tužna iz ovih pustinja,
Kud iz gustih kud ču ovih tmina?
Ako stupim, propasti se bojim;
Jad me mori, ako ovde stojim,
Mrak je lavon, nada mi višnja,
Kislost teška, mi joj odaliti! —
Od sazak mi lice polavljalo,
A od tuže serdce avajalo.
Svagdi žalost, tuž, jedn' avajalo,
I umreža tužna od nikada!
Zalud cvitim u voj strahnoj noći,
Cvilit jedne — a ni mi pomoci!
K' puzim na lipu davno
Moga reda, moje nauke slavne,
Ili molim punu cvitja polju,
Spopala me sve gorja nerudja:
Jer ona je sraka veoh propala,
A ova su za tužne evale. —
Nema dicanah sad višnje gradovah
Slavnog pesla mojija djeđevah,
Nishu nema, avaj golu stine,
Davne slave tamo razvaline!
Strasno jih je satrula vrine,
Da jim jedva josh ostade ince! —

Gdi su gore, kada su glasile
Lipo pjesne serdce moje mite,
Pjesne lipo od moshih starihah
Pone slasti i rojkih molinah?
Zar su ovo? Sida su umesale?
Joj žalosti! pustie su ostale!!
Ta nema jih nitko veseliti,
Nit na blaga radost probuditi!
Pokoji su sladki pjevali moji,
Davno vech jih mir vicanji pokaži,
Javor grole glas su izgubile,
Izgubile, josh se i stranite!

Nema tko che opt' jih slaviti,
Nema, tko che pjesne pujaviti!
Pa zato su moje umesale
Zato gore, pustie su ostale! —

Gdi su roda slavni kralji moga,
Gdi vojsici puka vitezoga?
Gdi suf koji svog dama za slavu
Kad davasha svoja kery, i glavu
Cerna mi jih sad krije zemljica!
A ja placem tužna udavica! —
Gdi su slaci mlie majke moje,
Te nesusu tuže serdce svoje?
Ja jih tražim, — serdce mi jih stine,
A oni me sve jedinke hite! —
Šta? i nju su oni ostavili,
Ostavili gerdno porvili?
I od nje se zar oni sad slide,
Od nje slide, avoje majke side?
Nek se slide — sid jih umozile!
Kroz sve vike avki proklet hie!! —

Na to E sam nesretnica spala?
To od mojih sada doeskala?
Vino sam jih vuk ja ljubila,
Da ni nicsja ljubav takva hila,
Pa nevina platja i cion' postala! —
Ali Drzgi, neka vam je prusta!
Ja ču cvilit u ovaj dalini,
Nek mi lipshi opt' dosak stine. —
Gdi je, gdi je moje serdce mlie,
Keje dosad meni je svitila?
Lice mu je, jao! pomozala!
Ni ga vishu! — Vikan je zapala!
Juj! pomoz, Boze svemogutni! —

Šta je ono, sida se tamo kilit? —
Uj! Danica. — O moj Boze mil!

Slika 4. Stankovićeva pjesma u „Danici“

THE ILIRISM IN ĐAKOVO

At the beginning of the XIX th century on the territory of Đakovo bishopf diocese worked several priests writers, whose works are not of literary importance, but the ideas in their works-about the necessity of founding of some literary association made them the predecessors of the Croatian revival. Their views helped Ilirism to penetrate into Slavonia almost resistantly.

The Ilirism is the movement of the young people who are mostly common people and similarly the Ilirics in Đakovo were students of divinity and lower clergy. The citizens and the tradesmen didn't excel themselves, theatre and musical performances had greater influence on them, especially if it were in Croatian language. Those performances were numerous, we know that even a German theatre existed in Đakovo.

In the year 1841. Assembly of Spiritual Youth was found by the iliric students of divinity. In the same year the Assembly established a library and a reading-room with a large number of Slavic books and magazines. From the year 1845. Mato Topalović taught the Croatian language to, the students of divinity and became the founder of the master's desk for the Croatian language at the Roman-Catholic seminary.

Some of more important writers working at the time were Mato Topalović, J. Tordinac, Ivan Stanković and some others. Some of them are more important in the next period as the poets and story-writers (Ferdo Filipović, Janko Tombor and Ilija Okrugić).